

Pretpostavke ustavne reforme u Bosni i Hercegovini tijekom pristupanja EU-u

Mirko Pejanović

Bosna i Hercegovina je, ponajviše zbog svoje etničke složenosti, kasnila s uspostavom političke pluralizacije

Kriza socijalističkoga društvenog sustava u Europi pogodovala je krizi jugoslavenske federacije potkraj 1980-ih. Na ruševinama jednostranačkog sustava uspostavlja se politička pluralizacija. Politički pluralizam najprije su uvele Slovenija i Hrvatska. S pluralizacijom političkog života oblikuju se i politički projekti za suveren i neovisan razvoj jugoslavenskih republika. Slovenija i Hrvatska su 1991. organizirale referendum i tako ostvarile opću volju građana da se njihove zemlje razvijaju kao neovisne i suverene države.

Bosna i Hercegovina je, ponajviše zbog svoje etničke složenosti, kasnila s uspostavom političke pluralizacije. Prvi višestranački izbori održani su u studenome 1990. godine. Pobjedu, i to apsolutnu, ostvarile su tri nove stranke: Stranka demokratske akcije (SDA) – stranka bošnjačkoga naroda, Hrvatska demokratska zajednica (HDZ) – stranka hrvatskoga naroda i Srpska demokratska stranka (SDS) – stranka srpskoga naroda. Te su tri stranke zajedno osvojile 84 posto glasova (Pejanović 2005: 52). Oporba je sa samo 16 posto glasova bila minorna. Takav ishod prvih višestranačkih izbora u Bosni i Hercegovini uvjetovan je etničkom homogenizacijom građana i najavom nacionalnih stranaka da će nakon izbora vlast obnašati u koaliciji.

U prvoj godini višestranačke vlasti tri nacionalne stranke postigle su konsenzus o raspodjeli resora u izvršnoj vlasti. No, taj se konsenzus gubi kada se u drugoj polovici 1991. otvorila rasprava u Skupštini Bosne i Hercegovine o državnopravnom statusu zemlje i njezinoj političkoj budućnosti. Jedna od tri vladajuće stranke, SDS, nije prihvaćala neovisni i suvereni državnopravni status BiH. Za SDS Bosna i Hercegovina bila je samo

administrativno određen teritorij. Negirao je njezinu u povijesti oblikovanu državnost i višestoljetnu opstojnost, kao i njezinu cjelovitost i avnojevske granice.

Usljed toga u Parlamentu Bosne i Hercegovine došlo je do novoga grupiranja političkih stranaka oko pitanja državnopravnog statusa i političke budućnosti BiH. Prvu skupinu stranaka, koje su zagovarale suvereni i neovisni razvoj države BiH, činile

Zbog dominacije etničkog momenta u iskazivanju stranačkih interesa u Parlamentarnoj skupštini Bosne i Hercegovine svi zakonski projekti tretiraju se na temelju kolektivnih nacionalnih interesa

su SDA, HDZ, Socijaldemokratska partija, Stranka reformista, Bošnjačka liberalna stranka, Stranka demokratskih socijalista i Liberalna stranka. Drugu skupinu stranaka činili su SDS i Srpski pokret obnove. Te dvije stranke negirale su državnost Bosne i Hercegovine, i onu koja se razvila u prošlosti i onu koja bi joj pripadala u budućnosti uslijed raspada jugoslavenske socijalističke federacije (Pejanović 2005: 54–55).

Političko suprotstavljanje vladajućih stranaka u Parlamentu Bosne i Hercegovine oko pitanja državnog statusa dobilo je rasplet u donošenju odluke o raspisivanju referendumu o neovisnosti. Preporuku za provođenje referendumu dala je Arbitražna administrativna komisija Europske zajednice (Begić 1997: 43). Na referendumu je izašlo 64 posto građana upisanih u popis birača, od čega je 99 posto glasovalo za suvereni i neovisni status Bosne i Hercegovine.

Na temelju rezultata referendumu dobiveno je međunarodno priznanje u travnju i prijam u Ujedinjene narode u svibnju 1992. godine. Poslije proglašenja rezultata referendumu SDS je izišao iz vladajuće koalicije i napustio Parlament. Okrenuo se vojnoj opciji koju je već dulje vrijeme pripremao s beogradskim režimom Slobodana Miloševića, s krajnjim ciljem ostvarenja koncepta Velike Srbije. Rat je započeo opsadom Sarajeva u travnju 1992. godine,¹ s ciljem destabilizacije države Bosne i Hercegovine i njezine etničke podjele. Posljedica toga bio je nasilni progon bošnjačkog i hrvatskog stanovništva s područja koje je stranka smatrala teritorijem republike srpskoga naroda.

Dejtonski mirovni sporazum i nefunkcionalni ustroj države

Dejtonski mirovni sporazum, prihvaćen u studenome i potpisan u prosincu 1995. godine, ima povijesnu važnost jer je završio rat u Bosni i Hercegovini. Sporazum ima nekoliko aneksa, a jedan je od njih i Aneks IV, odnosno Ustav Bosne i Hercegovine. Ustav Bosne i Hercegovine tako je postao dio mirovnog sporazuma. Glavne prijedloge za dejtonski Ustav podnijele su pregovaračke delegacije iz Bosne i Hercegovine. Međutim, temelj dejtonskog Ustava oblikovala je američka administracija. Tako

je u temeljne odrednice dejtonskog Ustava, u dio koji se odnosi na unutarnji politički ustroj, uvedena dominacija etničkog principa. U odnosu na predratni političko-ustavni ustroj, koji su činile institucije državne razine te općine i gradovi, uvode se dva entiteta: Federacije BiH i Republika Srpska. Izborni sustav i artikulacija interesa za odlučivanje u Parlamentarnoj skupštini Bosne i Hercegovine osmišljeni su na etničkoj osnovi. Izborne jedinice za izbor zastupnika u Predstavnički dom Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine ustrojene su unutar entiteta. U Republici Srpskoj bira se 14, a u Federaciji BiH 28 zastupnika. Odluke u Predstavničkom domu donose se većinom glasova i na temelju entitetske suglasnosti. Time je u sustav odlučivanja u Predstavničkom domu Parlamentarne Skupštine Bosne i Hercegovine institucionalno uvedena mogućnost entitetske blokade u donošenju zakona. U sustavu odlučivanja u Predstavničkom domu mnogi zakoni odbijeni su zbog nepostojanja entitetske suglasnosti, posebno u sazivima 2006. – 2010. i 2010. – 2014. Takvo odbijanje zakona učestalo je dolazilo iz Republike Srpske. Zbog dominacije etničkog momenta u iskazivanju stranačkih interesa u Parlamentarnoj skupštini Bosne i Hercegovine svi zakonski projekti tretiraju se na temelju kolektivnih nacionalnih interesa. Monopol na oblikovanje i predstavljanje nacionalnih interesa sebi su priskrbile jednonacionalne stranke: SDA, HDZ BiH i SDS. Od 2006. poziciju SDS-a prisvojio je Savez nezavisnih socijaldemokrata (SNSD). Zbog političkih stajališta izvedenih iz kolektivnog nacionalnog interesa u Parlamentu Bosne i Hercegovine, tijekom cijelog postdejtonskog razdoblja nije se mogla stvoriti programska koalicija i na njoj utemeljena parlamentarna većina. Osim suglasnosti o podjeli resora u izvršnoj vlasti, sva druga pitanja bitna

Osim što je osmišljen na etničkoj osnovi, unutarnji politički ustroj BiH u dejtonskom Ustavu u svojoj je strukturi neracionalan i skup

za društveni i politički razvoj države ostala su bez konsenzusa vladajućih stranaka. U takvoj društvenoj zbilji parlament ostaje bez moći. Odlučivanje se premješta izvan parlamenta, najčešće u skupinu izabranih vođa političkih stranaka. Njihovi pokušaji pronalaženja suglasja oko provođenja presude Europskog suda za ljudska prava u predmetu Sejdić-Finci nisu dali povoljan rezultat tijekom skupštinskog saziva 2010. – 2014. Umjesto parlamentarne demokracije na djelu je partitokracija. Osim što je osmišljen na etničkoj osnovi, unutarnji politički ustroj BiH u dejtonskom Ustavu u svojoj je strukturi neracionalan i skup. Svaki od kantona u Federaciji BiH, kao i svaki od entiteta, posjeduje svoj parlament i vladu. Uz to postoji i državna razina s dvodomnim parlamentom i Vijećem ministara. Sve to čini brojnu administraciju, zbog čega se šest posto proračunskih prihoda troši na financiranje državne uprave. Izdvajanja za obrazovanje, zdravstvo i razvoj znanosti i socijalnu skrb nedovoljna su za optimalan razvoj bosanskohercegovačkog društva. Prema

tome, dejtonski ustavni ustroj pokazao se kočnicom daljnjeg pravnog razvoja (Ikić 2010: 159). Država je preslaba, a entiteti prejaki. Blokade odlučivanja u parlamentarnim tijelima učestale su, a kriza u društvenom i gospodarskom razvoju sve je veća.² Rješenje je moguće tražiti u promjeni dejtonskog Ustava.

Društvene i geopolitičke pretpostavke za ustavne reforme

U postdejtonskom političkom razvoju BiH odvijaju se tri međusobno povezana povijesna procesa: a) proces postsocijalističke tranzicije; b) proces poslijeratne izgradnje mira i unutarnje integracije; c) proces integracije u Europsku uniju i NATO. Razvoj demokratskih procesa od 1996. do 2002. odvijao se prema modelu koji je osmislila međunarodna zajednica, a to su učestali parlamentarni izbori s dvogodišnjim mandatom predstavničkih tijela u kantonima, entitetima i na državnoj razini.

U postdejtonskom političkom razvoju BiH odvijaju se tri međusobno povezana povijesna procesa: a) proces postsocijalističke tranzicije; b) proces poslijeratne izgradnje mira i unutarnje integracije; c) proces integracije u Europsku uniju i NATO

Cilj takva modela bilo je slabljenje moći etničkih stranaka koje su tijekom rata svoju političku moć bile učvrstile u izbornim tijelima svojih etnosa. Od 2002. entitetski i državni parlament imaju četverogodišnji mandat. Međutim, izbornu pobjedu 2002. ponovno su dobile etničke stranke. Etničke stranke nakon tih izbora u Federaciji BiH stvorile su parlamentarnu većinu sa Strankom za BiH, a u Republici Srpskoj s Partijom demokratskog progressa.

Od 2004. započinju šire rasprave, naročito u organizacijama civilnog društva, o nužnosti promjene dejtonskog Ustava. Tijekom 2005. su uz angažiranje američke administracije oblikovani prijedlozi ustavnih amandmana. U sadržaju ovih amandmana bile su odredbe kojima se omogućava jačanje položaja i nadležnosti Parlamentarne skupštine, mijenja način izbora i funkcioniranja Predsjedništva BiH te uvode nova ministarstva na državnoj razini (Pejanović 2012: 171–172).³ Taj prijedlog amandmana (poznat kao travanjski paket amandmana) nije dobio podršku većine zastupnika u Predstavničkom domu Parlamentarne skupštine BiH. Jedna od stranaka iz parlamentarne većine, Stranka za BiH, uskratila je podršku amandmanima. Time se pokazalo da za ustavnu reformu nema političkog konsenzusa među vladajućim parlamentarnim strankama. Zapravo, to znači da promjene Ustava nisu moguće bez konsenzusa unutar parlamentarne većine (Pejanović 2013: 78).

Pokušaj provođenja ustavne reforme iz listopada 2009. također nije imao pozitivan ishod. Vladajuće stranke ponovno

nisu uspjele postići konsenzus o sadržaju promjena Ustava. Pregovore je moderirao švedski diplomat Carl Bildt u ime Europske unije.

Treći pokušaj ustavne reforme odnosio se na provođenje presude Europskog suda za ljudska prava iz 2009. u predmetu Sejdić-Finci. Ni taj pokušaj nije imao uspješan ishod. Pregovori vođa vladajućih stranaka odvijali su se od 2010. do početka 2014. izvan Parlamentarne skupštine BiH, u krugu sedmorice vođa parlamentarnih stranaka. Bili su organizirani i u Bruxellesu, pod vodstvom povjerenika za proširenje, ali ni oni nisu doveli do konsenzusa vladajućih stranaka. Zbog toga Ustav BiH i dalje ne omogućava pripadnicima etničkih manjina pasivno biračko pravo za Predsjedništvo BiH i Dom naroda Parlamentarne skupštine BiH.

Iz neuspjelih pokušaja ustavnih reformi od 2006. pa sve do 2014. vidljivo je da u Parlamentarnoj skupštini BiH nema temelja za konsenzus o sadržaju promjena dejtonskog Ustava. Konsenzus nije moguć jer ne postoje društvene i političke pretpostavke za njegovu uspostavu. Jedna je od bitnih pretpostavki uspostavljanje programske koalicije pobjedničkih stranaka poslije izbora zastupnika u Parlamentarnoj skupštini Bosne i Hercegovine. Nakon izbora 2006. godine, kao i nakon izbora 2010. godine, nisu uspostavljene programske koalicije. Parlamentarna većina uspostavljena je pukim zbrajanjem zastupničkih mandata u Parlamentu kako bi se mogli raspodijeliti resori u izvršnoj vlasti. Programsko definiranje reformi (socijalnih, političkih i ustavnih) nije ulazilo u međustranačke sporazume o formiranju parlamentarne većine. Poradi toga se u parlamentarnom sazivu 2010. – 2014. nije mogla izvesti nijedna važnija reforma.⁴

Pri tome valja imati u vidu da je ustavna reforma najsloženija reforma u postdejtonskom političkom razvoju BiH. Time što je to najsloženija reforma, ona, osim unutarnjeg međustranačkog konsenzusa, podrazumijeva i suglasje zemalja članica Kontaktne skupine: SAD-a, Velike Britanije, Francuske, Ruske Federacije, Njemačke. Te su zemlje svojim konsenzusom dovele do uspostave Dejtonskoga mirovnog sporazuma i Ustava BiH kao posebnog aneksa ovog sporazuma, a svoj utjecaj ostvaruju i u postdejtonskom vremenu. Prema tome, Ustav BiH oblikovan je kao sastavni dio geopolitičkog utjecaja velikih sila na povijesni razvoj bosanskohercegovačkog društva i države. Intervencija međunarodne zajednice s ciljem izgradnje mira u BiH dovela je do internacionalizacije izgradnje bosanskohercegovačke državnosti, i to unutar povijesnog procesa integracije u EU. Usvajanje europskih standarda u razvoju države pretpostavlja novi ustavni poredak. Stvaranje novog ustava podrazumijeva postojanje geopolitičke osnove izražene u moći i volji administracije SAD-a, EU-a i Rusije.

Ideje i koncepcije za novi ustavni poredak

Politička volja za ustavnu reformu različito je distribuirana u vladajućim političkim strankama. Stranke s etničkim predznakom imaju bitno suprotstavljena stajališta o smjeru promjena dejtonskog Ustava. SDA, koji ima najveći utjecaj na bošnjački nacionalni korpus, zagovara jačanje institucija države BiH. Umjesto entitetske unutrašnje teritorijalne organizacije, SDA

preferira uspostavljanje regionalne strukture na povijesnim, ekonomskim i kulturološkim osnovama (Pejanović 2013: 162). Stranke iz srpskoga nacionalnog korpusa – SNSD, SDS i druge, državost srpskoga naroda svode na egzistenciju Republike

Stranke s etničkim predznakom imaju bitno suprotstavljena stajališta o smjeru promjena dejtonskog Ustava

Srpske. Nisu ni okrenute ni posvećene jačanju državnosti Bosne i Hercegovine i njezinih središnjih institucija (Pejanović 2013: 162).⁵ Stranke iz hrvatskoga nacionalnog korpusa – HDZ Bosne i Hercegovine i HDZ 1990, zajedno s manjim strankama imaju stanovište da je entitetska podjela Bosne i Hercegovine hrvatski narod dovela u neravnopravan položaj. Hrvatske stranke zagovaraju koncepciju novog ustavno-političkog ustrojstva Bosne i Hercegovine tako što bi njezinu unutrašnju strukturu činile federalne jedinice. Jedna od tih federalnih jedinica imala bi većinu hrvatskoga naroda (Pejanović 2013: 162). Građanske i multietničke stranke liberalne i socijaldemokratske orijentacije zagovaraju ustroj BiH bez entiteta i s razvijenom strukturom lokalnih i regionalnih vlasti. Drugim riječima, one se zalažu za koncepciju političko-ustavnog ustroja zemlje s tri razine vlasti – lokalnom, regionalnom i državnom (Pejanović 2013: 163).

Različita, a u znatnoj mjeri suprotstavljena stajališta parlamentarnih političkih stranaka prema promjeni dejtonskog Ustava pretpostavljaju izgradnju stranačkog i općedruštvenog pristupa ustavnoj reformi. Prvi je segment u tom pristupu definiranje zajedničkog cilja. Taj je cilj tijekom dva desetljeća političkog razvoja Bosne i Hercegovine u postdejtonskom periodu identificiran. Radi se o nužnosti promjene Ustava kako bi Bosna i Hercegovina postala funkcionalna država. Drugi segment u pristupu ustavnoj reformi odnosi se na usvajanje europskih standarda u procesu integracije u EU. Ti standardi sadrže i modele političko-ustavnog ustroja država članica EU-a, a u tim modelima prevladavaju politički ustroji s tri razine vlasti.

Građanske i multietničke stranke liberalne i socijaldemokratske orijentacije zagovaraju ustroj BiH bez entiteta i s razvijenom strukturom lokalnih i regionalnih vlasti

Kao veoma bitan, čak nezaobilazan segment u pristupu stvaranja novog ustavnog poretka javlja se postupnost. Postupnost je neminovna uslijed spore poratne izgradnje demokratskih institucija. Posebno se izdvaja problem demokratskog kapaciteta Parlamentarne skupštine BiH u postizanju međustranač-

kog konsenzusa za promjenu Ustava. Postupnost u provođenju ustavnih reformi, s ciljem oblikovanja novog ustavnog poretka, odvijala bi se u dvije etape.

U prvoj etapi provele bi se promjene dejtonskog Ustava, unutar kojih bi se usvojio skup amandmana s ciljem jačanja demokratskog kapaciteta državnih institucija – Parlamenta, Vijeća ministara i Predsjedništva BiH. Ovo podrazumijeva povećanje broja zastupnika u Predstavničkom domu i Domu naroda Parlamentarne skupštine BiH sa sadašnjih 42 na 87. Zatim bi se izvelo proširenje Vijeća ministara s novim ministarstvima za poljoprivredu, zaštitu okoliša i znanost. Proširila bi se nadležnost Parlamentarne skupštine tako što bi se uvela europska klauzula, na temelju koje bi Parlamentarna skupština u ubrzanom postupku i bez entitetske suglasnosti donosila zakone kojima se preuzima europska pravna stečevina u procesu integracije u EU. Na ovaj bi se način uspostavile institucionalne pretpostavke za ubrzanje integracije u EU. Za prvu etapu promjena Ustava BiH nužno je uspostavljanje međustranačkog konsenzusa stranaka koje čine parlamentarnu većinu nakon izbora 2014. godine.

Regionalna struktura Bosne i Hercegovine s četiri povijesne i makroekonomske regije – sarajevskom, tuzlanskom, banjolučkom i mostarskom, omogućila bi Bosni i Hercegovini ne samo funkcionalno političko-ustavni ustroj već i optimalan gospodarski i društveni razvoj

Također je nužno izravno angažiranje Europskog parlamenta i američke administracije kako bi se stvorio pritisak na vladajuće stranke da postignu konsenzus. Ovdje se radi o oblikovanju geopolitičke osnove za promjenu dejtonskog Ustava. Geopolitička osnova znači da moć vodećih sila u međunarodnoj zajednici ide smjerom utjecaja na integraciju BiH u EU. Tako će se i zaustaviti i spriječiti unutarnje nacionalističke silnice za etničku podjelu i destrukciju države Bosne i Hercegovine.⁶

Druga etapa promjene dejtonskog Ustava odnosila bi se na uspostavljanje novog teritorijalnog ustroja. Ova bi etapa vremenski mogla doći u završnici pretpristupnih pregovora i pred poziv za članstvo BiH u EU. Radi se o vremenu u kojemu će se, unutar europskog integracijskog procesa, oblikovati povoljan društveno-povijesni kontekst. U tom novom društveno-povijesnom kontekstu zasigurno će silnice integracije i kreiranje racionalne organizacije političko-ustavnog ustroja BiH dovesti do ustroja triju razina vlasti – lokalne, regionalne i državne.

Regionalna struktura Bosne i Hercegovine s četiri povijesne i makroekonomske regije – sarajevskom, tuzlanskom, banjolučkom i mostarskom, omogućila bi Bosni i Hercegovini ne samo

funkcionalno političko-ustavni ustroj već i optimalan gospodarski i društveni razvoj te uspostavljanje prekogranične suradnje unutar koncepta regionalnog razvoja EU-a. Uspostavu regionalne strukture Bosne i Hercegovine zagovaraju građanske multietničke stranke. No, najširu osnovu koncepta uspostavljanja regionalne strukture BiH oblikovala je Biskupska konferencija Bosne i Hercegovine 2005. godine. Sadržaj tog koncepta dan je u zagovaranju četiriju provincija, distrikta ili regija, a to su upravo sarajevska, banjolučka, mostarska i tuzlanska, koje bi trebalo odrediti prema ekonomskim, komunikacijskim, prirodnim, povijesnim, pravnim i nacionalnim kriterijima (Ikić 2010: 161) Ove regije bile bi multietničke, no s ugrađenim zaštitnim mehanizmom, kako jedan narod ne bi mogao provoditi majorizaciju nad drugim narodom. Biskupska konferencija u suglasnosti je s vizijama vodećih znanstvenih koncepcija o regionalnoj strukturi Bosne i Hercegovine (Osmanković i Pejanović 2006: 142–145).

Bilješke

- 1 Prvi oružani sukobi počeli su u listopadu 1991. napadom snaga JNA na selo Ravno u istočnoj Hercegovini. Takav napad bio je dio opsade Dubrovnika koji je JNA započela tog mjeseca.
- 2 Visoki predstavnik (OHR) donio je u postdejtonskom vremenu, na temelju bonskih ovlasti iz 1998. godine, preko 800 odluka. Tim odlukama proglašeno je više zakona kojima su provedene reforme poput formiranja jedinstvenih oružanih snaga, osnivanja državnog ministarstva obrazovanja, Suda Bosne i Hercegovine i Uprave za indirektno oporezivanje. Odlukama Visokog predstavnika smijenjeno je više dužnosnika koji su ometali provođenje Dejtonskoga mirovnog sporazuma.
- 3 Travanjski paket ustavnih amandmana sadržavao je odredbe kojima se mijenjaju struktura, organizacija i nadležnosti Parlamentarne skupštine BiH, Vijeća ministara i Predsjedništva BiH. Predviđeno je povećanje broja zastupnika u Predstavničkom domu s 42 na 87. Vijeće ministara trebalo je postati glavna institucija izvršne vlasti. Značajno bi se izmijenio način izbora i ustavna pozicija Predsjedništva BiH. Predsjedništvo bi biralo predsjednika s dva potpredsjednika. Cilj je bilo jačanje moći i nadležnosti institucija države BiH u

procesu europskih integracija.

- 4 Formiranje Vijeća ministara u sazivu 2010. – 2014. kasnilo je više od godine. Nakon što se formiralo, Vijeće ministara ubrzo je doživjelo promjene. Iz Vijeća ministara isključeni su ministri SDA, a njih su zamijenili predstavnici Saveza za bolju budućnost (SBB), koji će kasnije i sami biti isključeni.
- 5 U više ponovljenih izjava za javnost od 2010. do 2014. godine vođa SNSD-a Dodik zagovara stav da je država BiH neodrživa te da njezinu opstojnost održava jedino međunarodna zajednica. Zbog toga stalno zagovara ukidanje institucije Visokog predstavnika. Takav stav, osim političkog aspekta, ima i sigurnosnu dimenziju, s obzirom na to da bi pokušaj negacije integriteta i suvereniteta države Bosne i Hercegovine mogao dovesti do novih oružanih sukoba u BiH i susjednim državama.
- 6 Postoji ideja da se organizira međunarodna konferencija pod nazivom Dayton II. Ta ideja ima svoje racionalne razloge, no možda nije realna u kontekstu novih odnosa između vodećih sila međunarodne zajednice. Realno bi moglo biti sazivanje međunarodne konferencije o promjeni dejtonskog Ustava u organizaciji Europskog parlamenta. Na taj bi način razmatranje promjena dejtonskog Ustava bilo u funkciji ubrzanja integracije BiH u EU.

Literatura

- Ikić, N. (2010). Stav Katoličke crkve o postdaytonskom razvoju BiH, s posebnim osvrtom na stavove Biskupske konferencije o ustavnim promjenama. U: Abazović, D. i Hammer, S. (ur.). *Bosna i Hercegovina petnaest godina nakon Dayton: političko pravni aspekti demokratske konsolidacije u postkonfliktnom periodu*. Sarajevo: Fakultet političkih nauka, str. 147–168.
- Begić, K. (1997). *Bosna i Hercegovina od Vanceove misije do Daytonskog sporazuma*. Sarajevo: Bosanska knjiga.
- Osmanković, J. i Pejanović, M. (2006). *Euroregije i Bosna i Hercegovina*. Sarajevo: Centar za lokalnu samoupravu Fakulteta političkih nauka.
- Pejanović, M. (2005). *Politički razvitak Bosne i Hercegovine u postdejtonskom periodu*. Sarajevo: Šahinpašić.
- Pejanović, M. (2013). *Ogledi o državnosti i političkom razvoju Bosne i Hercegovine*. 3. izd. Šahinpašić: Sarajevo. ■